

HACI BEKTAŞ VELİ TÜRBESİ'NİN GÜMÜŞ KAPI KANATLARI

Gökben AYHAN*

Özet

Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli Müzesi'nin Pir Evi Bölümü'nde sergilenen ve Hacı Bektaş Veli Türbesi'ne ait olan "Gümüş Kapı Kanatları" ele alınmıştır. İki kanatlı ahşap kapının sadece ön yüzü gümüş levhalar ile kaplıdır. Kapı kanatlarına levhalar simetrik düzende çakılmıştır. Her kanatta birer kitabe yer alır. Kitabelerden sol kanattakinde Kırşehir Valisi Ezrad bin Ali tarafından 1610 tarihinde yaptırılarak dergâha hediye edildiği yazılıdır. Kapı kanatlarında döküm, kazıma veya delik işi tekniği ile yapılan bitkisel motif, geometrik desen ve yazılardan oluşan süslemelere yer verilmiştir. Kapı kanatlarındaki levhaların çoğu birer kandil motifiyle süslenmiştir. Bu kapı kanatları, Anadolu'da az görülen bir şemaya sahiptir. Çok az örneği bulunan gümüş kapı kanatları arasında Hacı Bektaş Veli Türbesi'ne ait kapı kanatları, üzerindeki kitabeleri ve kandil motifleri bakımından ilk kez bu makaleyle fotoğraf ve çizimler eşliğinde çok yönlü olarak tanıtılmıştır. Ayrıca kapı kanatlarında görülen bazı düzensizliklerden yola çıkılarak kapının özgün durumu ile ilgili tespitler yapılmaya, madeni kapı kanatları içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli Türbesi, kapı kanatları, ahşap, gümüş, kandil motifi

THE SILVER DOOR LEAVES OF HACI BEKTASH VELI'S TOMB

Abstract

The aim of this study is to discuss "Silver Door Leaves" of Hacı Bektash Veli Tomb, which is exhibited in Pir House Section of Hacı Bektash Veli Museum. Only the front facade of the double leafed wooden door is covered with silver plates. The plates were nailed symmetrically on the door leaves. There is an inscription on each one of the leaves. According to the inscription on the left leaf, this one was made in 1610 and gifted to the dergah by Ezrad bin Ali, the mayor of Kırşehir. The decorations on the door leaves, which consist of floral motifs, geometrical shapes and scripts, were made by molding, incising and latticework techniques. Most of the plates on the leaves are decorated with the motif of an oil lamp. The scheme of these door leaves is rare in Anatolia. With this study, these rare door leaves of Hacı Bektash Veli Tomb are introduced widely for the first time in terms of inscriptions and oil lamp motives with the help of pictures and drawings. Furthermore, by considering some disorganisations seen on the door leaves, the study tries to evaluate original condition of the door and to determine its position among metallic door leaves.

Keywords: Hacı Bektash Veli's Tomb, door leaves, wooden, silver, lamp motif

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 48000, Muğla/Türkiye, gokben.ayhan@gmail.com
doi:10.12973/hbvd.69.104

Giriş

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen erenlerden biri olan Hacı Bektaş Veli, düşünceleri ile Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir yere sahiptir (Ertuğrul, 1996:3, 9). Hacı Bektaş Veli Sulucakarahöyük'te (bugünkü Hacıbektaş ilçesi) bir zaviye kurmuş, bu zaviyede onun öğretileri doğrultusunda zamanla birçok derviş yetişmiştir (Ocak, 1992: 92-93; Üçüncü, 2002: 479). Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve vefat tarihi konusunda kesin bilgiler bulunmamakla birlikte daha çok 1209/1210 tarihinde doğup 1271 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir (Ertuğrul, 1996: 7; Ocak, 1992: 186; Üçüncü, 2002: 479). Ölümünün ardından günümüzde Nevşehir il sınırları içinde yer alan Hacıbektaş ilçesindeki Kızılca Halvet'in (Çilehane) yanı başına defnedilmiştir (Noyan, 1964: 6; Ertuğrul, 1996: 30).

Hacı Bektaş Veli döneminde sadece Kızılca Halvet'ten oluşan ancak zamanla geniş bir alana yayılan Hacı Bektaş Veli Külliyesi, 13. yüzyılın ortaları ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında dönem dönem yeni birimler eklenerek ve bünyesindeki binalarda onarımlar yapılarak günümüze gelmiştir (Say vd., 2009: 51). Külliye, üç avlunun çevresinde yer alan yapılardan oluşur¹. Bünyesinde Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin yer aldığı Pir Evi, Balım Sultan Türbesi ve hazireyle birlikte üçüncü avluda yer almaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin mezarının üzerine bir türbe inşa edilmiştir (Koşay, 1968: 25). Türbenin 14.-15. yüzyıl karakterinde olduğunu belirten M. Akok türbeye bitişik çilehane, iki yanında mezarlar bulunan Kırklar Meydanı, Güvenç Abdal Türbesi, girişin iki yanında yer alan açık sofalı mezarlıklar ve mescit kısmının daha sonraki dönemde inşa edildiğini ifade eder (1967: 33-34) (Resim 1/Plan 1). Pir Evi'nin merkezinde yer alan Hacı Bektaş Veli Türbesi, Kırklar Meydanı'na bir kapı açıklığı ile bağlanır. Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin girişi, anıtsal taçkapı biçimindedir. Mermerden yapılan taçkapı, bitkisel motif ve geometrik desenlerden oluşan bordürlerle kuşatılmış, kavsarada ise dört sıra mukarnas dizisine yer verilmiştir (Resim 2). Türbenin bugünkü kapı açıklığına geç dönemde ahşaptan çift kanatlı kapı yapılmıştır (Resim 3). Bu türbenin bugüne kadar bilimsel araştırması yapılmayan özgün kapı kanatları, bu makalede ele alınmıştır** (Resim 4). 1940 yılında Ankara Etnografya Müzesi'ne taşınan gümüş kapı kanatları, Bakanlar Kurulu'nun 13.07.1937 tarihli ve 4022/1478 sayılı tezkeresiyle 09.07.1964 tarihinde, Hacıbektaş Veli Müzesi'nin kurulması ile bu müzeye taşınmıştır² (Koşay, 1968: 20; Akok, 1967: 28). Bugün kapı kanatları, Pir Evi'nin içinde yer alan Güvenç Abdal Türbesi'nin önündeki koridorda bulunan vitrinlerden birinde sergilenmektedir.

Resim 1: Pir Evi'nin görünüşü.

Plan 1: Pir Evi (M. Akok'dan işlenerek)
○ Gümüş kapı kanatlarının özgün yeri □ Gümüş kapı kanatlarının sergilendiği yer

Resim 2-3: Gümüş kapı kanatlarının yer aldığı kapı açıklığı ve bugün mevcut olan ahşap kapı kanatlarının görünüşü.

Resim 4: Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin gümüş kapı kanatlarının görünüşü.

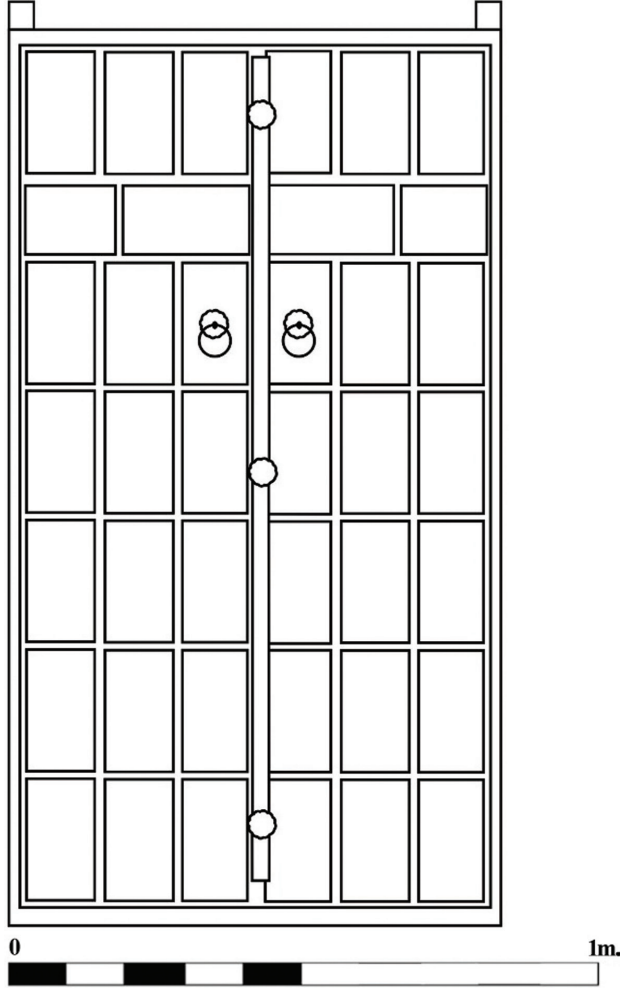
Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin gümüş kaplamalı kapı kanatları ile ilgili birkaç yayından sınırlı bilgi edinilebilmektedir. S. Faroqhi, "The Tekke Of Hacı Bektaş: Social Position And Economic Activities" adlı makalesinde söz konusu kapı ile ilgili olarak Nisan 1610 tarihinde Kırşehir Mirlivası tarafından dergâha hediye edildiğini belirterek kapı kanatlarını hediye eden valinin ya güçlü ve önde gelen yerel kişi olabileceği ya da bölge ile iyi ilişkiler içinde bulunma çabası içinde olabileceği üzerinde durmuştur (1976: 194). B. Noyan, "Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri"ni ele aldığı kitabında kapı kanatları üzerindeki yer alan iki kitabenin transkripsiyonunu yapmıştır (1964: 46). S. Bağcı'nın "Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin Gümüş Kapısı Üzerine Bazı Gözlemler" adlı makalesinde, Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin gümüş kapı kanatlarının 1610 tarihinde Kırşehir Mirlivası tarafından dergâha hediye edildiği ile ilgili bilgilere de yer vermiştir (1995: 226). Genellikle kitabesiyle tanıtılan kapı kanatları, bu makalede ana şema, teknik, süsleme programıyla ilk defa detaylı olarak ele alınmıştır.

Konu

Hacıbektaş Veli Müzesi'nin 1068 envanter numarasına kayıtlı gümüş kapı kanatları, dövülerek biçimlendirilen gümüş levhaların, ahşap zemin üzerine çivilerle tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Bugün biraz solgun görünse de, özgün halinde kır-

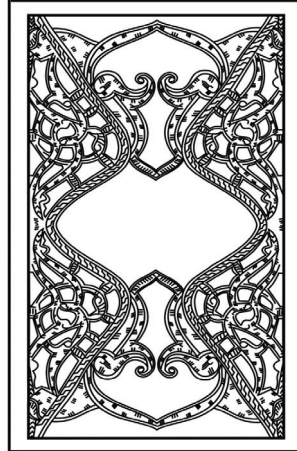
mızı olduğunu düşündüğümüz delikli bir bez, ahşap zemin ile gümüş levhalar arası-
na gerilmiştir.

86 cm. genişliğinde ve 150 cm. yüksekliğindeki iki kanatlı kapı, simetrik olup karışık panolu kapı şemasına sahiptir³. Kapının her bir kanadı yatay olarak yedi bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden yukarıdan aşağıya ikinci sıradakinde farklı büyüklükte yatay dikdörtgen iki levha yer alır. Kapı kanatlarındaki diğer bölümler ise eşit büyüklükte üç adet yan yana yerleştirilmiş boyuna dikdörtgen levhadan oluşmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin gümüş kapı kanatlarının çizimi.

Kapı kanatlarında boyuna dikdörtgen otuz altı, enine dikdörtgen dört levha bulunur. Bunlardan otuz ikisinde süsleme görülürken sekizinde süslemeye yer verilmemiştir. Süslemeli olanlardan otuzunda kandil motifi ve ikisinde kitabe vardır. Kandil motiflerinin yer aldığı levhalardaki süslemelerin yirmi altısının tam, ikisinin yarım ve diğer ikisinin de 2/3'sinin var olduğu tespit edilmektedir. Kanatlarda en üstteki birinci bölümde yan yana üç boyuna dikdörtgen levhanın her birinde küçük farklılıklar dışında kandil motifi tekrarlanmıştır (Resim 5/ Şekil 2). İkinci bölümde enine yerleştirilen iki dikdörtgen levha vardır. Bunlardan iç taraftakilerde (biniye bitişik olanlarda) kitabe, diğerlerinde ise kandil motifinin 2/3'lik bölümüne yer verilmiştir (Resim 6). Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümdeki levha düzenlemeleri birbirine benzer. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümlerde de yan yana üç boyuna dikdörtgen levha bulunur. Bu levhalardan iki yandakiler birer kandil motifiyle süslenmiş; ortadakiler ise süslemesiz bırakılmıştır (Resim 7). En alttaki yedinci bölümün ise biçim ve süsleme özellikleri en üst bölümdeki uygulamaya benzer. Ancak bu bölümdeki levhalardan ortadakilerin üst kısmında, kandil motiflerinin yarısı mevcut olup, alt kısımda ise süslemesiz gümüş levhalar çakılıdır. Kandil motifleri, gümüş kapı kanatlarına tek tip olarak işlenmiştir. Ancak her bir levhadaki motifte ayrıntıda fark edilebilen ve işçilikten kaynaklanan çok küçük farklılıklar görülmektedir. Çevresinde rumiler ve bunlardan gelişen kıvrım dallardan oluşan girift bir kompozisyon yer alan kandil motiflerinin kavisli kenarları, zencirek desenli bordürlerle sınırlandırılmıştır. Kandil motifinin hem boyun hem de kaide bölümünde bordüre bitişen rumi motifi simetrik olarak yer alır. Rumilerden boyun bölümündekilerin tepeleri, aşağı doğru iken kaide bölümündekilerin yukarı doğrudur. Yaprak uçları kıvrımlı olan rumilerin yüzeyi yer yer birbirine paralel üç kısa yivle süslenmiştir.

Resim 5/Şekil 2: Kandil motifli levhalardan birinin görünüşü ve çizimi.

Resim 6: Sağ kanadın 2. bölümünde yer alan kitabe ve yatay yerleştirilen kandil motifinin görünüşü.

Resim 7: Süslemesiz levhalardan birinin görünüşü.

Kapının silindirik binisi, yine ahşaptan yapılmış üzeri gümüşle kaplanmıştır. Sağ kanat üzerine çakılan bini, 144 cm. boyundadır. Bininin üst, orta ve alt tarafında olmak üzere belli aralıklarla üç gümüş rozet çakılmıştır. Rozetlerin her birinin çapı 4 cm.'dir. Bini üzerindeki süslemeler, sadece bu rozetlerde görülmektedir. Birer büyük boyutlu çiviyle biniye çakılan rozetlerde benzer süslemeye rastlanır: Rozetlerin merkezinde altı dilimli küçük bir rozet yer alır. Bu küçük rozetin içinde radyal düzende kıvrım dal ve rumilerin oluşturduğu bir süsleme vardır. İçteki bu altı dilimli rozet ile dış konturlar arasında kalan alan bir bordür gibi düşünülüp buraya enine gelişen palmet-rumi kompozisyonlu bezeme işlenmiştir (Resim 8/ Şekil 3).

Resim 8/Şekil 3: Bini üzerindeki rozetlerden birinin görünüşü ve çizimi.

Kitabelerin altındaki kandil motiflerinin yer aldığı levhaların ortasında her kanatta birer kapı halkası bulunmaktadır. Her iki kapı halkası, süslemesiz halka ve kanat üzerine takılması için kullanılan halka aynasından oluşmaktadır. Halka aynaları, bini üzerindeki rozetlerle eş büyüklüktedir ve aynı süslemeye sahiptir (Resim 9).

Resim 9: Sağ kanatta bulunan kapı halkası ve halka aynasının görünüşü.

Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarında döküm, kazıma ve delik işi tekniği ile süslemeler yapılmıştır. Kapı kanatlarındaki süslemeler arasında bitkisel motif, geometrik desen ve yazılar görülür. Kitabelerde kazıma tekniği ve kitabelerin

çevresindeki bordürlerde delik işi tekniği; kandil motiflerinin yüzeyi kazıma ve bu motiflerin zemini delik işi tekniği; döküm tekniği elde edilen bini üzerindeki rozetler ile kapı halkasının aynalıklarında ise kazıma tekniğiyle süslemeler yapılmıştır.

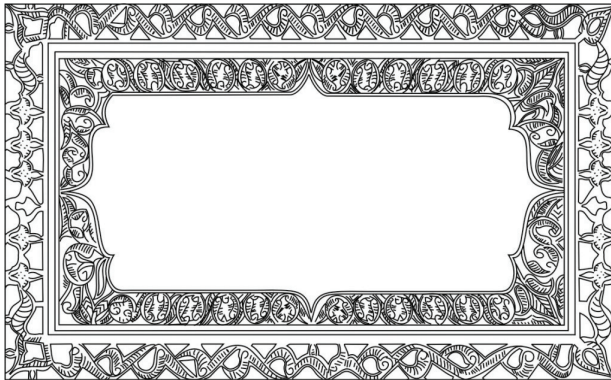
Kapı kanatları üzerinde yazıya sadece kitabelerde rastlanmaktadır. Her kanatta birer kitabe bulunur. 22x12 cm. ölçülerindeki kitabelerin yerleşiminde bazı düzensizlikler görülmektedir. Sol kanattaki kitabe beş (Resim 10), sağ kanattaki ise dört sıra Osmanlıca yazıdan oluşmaktadır (Resim 11). Kitabeleri bitkisel motiflerden oluşan iki sıra bordür kuşatır (Resim 10–11). Bordürlerden içteki, kenarlarda uç uca eklenen kıvrımlı yaprak motifleri ve köşelerde birer çiçek motifinden oluşmaktadır. Dıştaki ise, uzun kenarlarda rumilerin, kısa kenarlarda ise uç uca eklenen palmetler ile köşelere yerleştirilen birer çiçek motifinden ibarettir (Şekil 4).

Resim 10: Sol kanatta yer alan kitabenin görünüşü.

Resim 11: Sağ kanatta yer alan kitabenin görünüşü.

Şekil 4: Sol kanattaki kitabeyi kuşatan bordürlerin çizimi.

Kitabeler şöyledir⁴:

Sol kanatta:

- 1- ردنلق ىهاش ىجاشاتككب ىلوكن
- 2- نندنالوا ناي عىدلوا كنىل ع⁵
- 3- كىب نوا مدنزق عطخ يرات (?) ىل او
- 4- اولر يم ىرهشرق دارزان ب ىل ع
- 5- ىف رهش مرحم ن س ۱۰۱۹

1-Kalender Şâhı Hâcı Bektaş Velî'nin

2-Evlâdından ıyân oldu Ali'nin

3-Bin on dokuzunda târîh ... Vâlî

4-Mîrlivâ Kırşehirî ezrâd bin Ali

5-Fi şehri Muharrem sene 1019

Sağ kanatta:

- 1- روهظ رلر ىسفن ن داي ل و ا
- 2- هرلن ا م اهل رشري ندادخ
- 3- ن سفن دود ن سفن كنىل و ا
- 4- وب باب ىدتا ىسفن كنىل و ا

1-Zuhûr eyler nefesi evliyâdan

2-Onlara ilhâm erişir Hudâ'dan

3-Nefesin tut nefesin evliyânın

4-Bu bâb etti nefesi evliyânın

Sol kapı kanadı üzerindeki kitabede, Kırşehir Valisi Ezrad bin Ali tarafından kapının dergâha hediye edildiği belirtilmiştir. Kitabede *Muharrem 1019/Mart-Nisan 1610* tarihi hem yazı hem de rakamla yazılmıştır. Kapı kanatlarının yapıldığı tarih, açıkça kitabede belirtilmesine karşın Türk Sanatı'nda çoğu eserde karşımıza çıkan usta sorununa bu kapı kanatlarında da rastlanmaktadır. Kitabede eserin ustası hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Değerlendirme-Sonuç

Pahalı malzemeden yapılan ve teknik bakımdan büyük ustalık gerektiren madenî eserler, sanatsal değerlerinin yanı sıra sosyal prestij unsuru olması açısından da önemlidir (Erginsoy, 1978: 2). Maden sanatında altın, gümüş, pirinç, tunç, bakır gibi madenlerden üretilen ve günlük kullanıma yönelik eserlere rastlanır. Bu sanatın

güzel örnekleri arasında ayna, buhurdan, gülabdan, hançer, havan, ibrik, kandil zarfı, kalkan, kazan, kılıç, sini, tabak, tava ve şamdanlar sayılabilir⁶. Bu eserlerin yanı sıra mimariye bağlı olarak madenden yapılan öğeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında alem, gergi, kapı kanadı, kapı halkaları, kapı tokmakları, kenet, korkuluk, pencere kapağı ve saçak desteği örnek olarak verilebilir⁷.

Bu çalışmada incelenen mimariye bağlı öğelerden biri olan Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin kapı kanatlarının türbenin ilk inşasından sonra yapıya eklendiği, türbenin yapım tarihi ile kapı kanadı üzerindeki kitabede yazılı tarih arasındaki dönem farkından anlaşılmaktadır.

Değerli madenlerden biri olan gümüşün bu kapı kanatlarında kullanılması, Hacı Bektaş Veli ve dolayısı ile yapıya verilen değer bir göstergesidir. Bu durum, gümüş malzemesinin daha özenli kullanımını da beraberinde getirmesi gerekirken kapı kanatlarında bazı düzensizlikler görülmektedir. Kapı kanatları üzerinde görülen bu bariz düzensizlikler, şimdiki durumunun özgün olmayabileceğine işaret eder. Dolayısıyla kapı kanatları üzerinde herhangi bir tamir kitabesinin bulunmamasına karşın dönem içinde eserin tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Bininin ahşap gövdesi ile kanatların ahşapları arasında eskimişlik olarak dönem farkı olduğu görülmektedir. Bininin özgün olduğu ve kanatlardaki ahşapların ise daha geç döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Zaman içinde kanatlarda bozulmalar meydana geldiği için ahşap yenilenmiş olmalıdır. Bu durumda gümüş levhalar, yeni yapılan kanatlara tekrar çakılarak onarım yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin kapı kanatlarının ahşap zeminine gümüş levhalar çivilerle çakılmıştır. Çivilerin gerek dizilişinde belirli bir düzen bulunmadığı gerekse çivilerin başlarının iki farklı büyüklükte olduğu tespit edilmektedir. Çivilerden büyük başlı olanlar daha eski olmalıdır. Küçük olanlar daha yoğunlukta olmakla birlikte onarımlar sırasında kullanılmış olmalıdır. Bu küçük çiviler ise rastgele çakılmıştır. Kimi zaman motifler üzerine çakılanlarına da rastlanmaktadır. Ancak Türk Sanatında maden kapılarda çivilerin dizilişinde belirli düzen ve bu düzenden oluşan bir uyum görülmektedir (Vardar, 1994:142). İncelediğimiz bu kapının çivilerinin rastgele çakılması ve çivilerin farklı boyutlarda olması eserin onarım geçirdiğinin bir başka kanıtıdır.

Kapı kanatlarında görülen düzensizliklerden biri de her bir kanatta yer alan bazı çitaların aynı düzlemde olmamasıdır. Kitabeler ve onlarla aynı bölümde yer alan kandil motiflerinin çitalarının tam olarak aynı eksende olmadığı görülmektedir. Kapılarda özellikle düzene önem verilmektedir. O halde kapı kanatlarının bu kısımlarında bozuklukların olmaması gerekirdi. Ayrıca kitabelerle aynı bölümde yer alan ve yatay olarak yerleştirilen levhalardaki kandil motiflerinde de bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunların 1/3'ü eksiktir (Resim 12). Bu motiflerin kalıpları, diğer kandil

motifleri ile aynı olmasına karşın kitabe ile aynı bölüme sığmamasından dolayı bu iki motifin kesilerek bir bölümünün kullanılmasını da zorunlu kılmıştır. Bu durum ilk tasarımı uygulayan ve böyle bir kapıyı yapan ustanın işi olmamalıdır. Dolayısıyla eseri yapan ustanın kitabelerden arta kalan kısımlara uygun kandil motifi yapamaz mıydı sorusunu akla getirmektedir. Bu levhaların özgün yerinin bu kısımlar olmayabileceği ve onarım sırasında bugünkü haline dönüştüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Resim 12: Kapı kanatlarında kitabelerin yer aldığı levhaların yerleşim düzeninin görünüşü.

Kapı kanatlarında görülen diğer bir düzensizlik ise kapının altıncı bölümündeki levhalardan dıştakilerde kandil motiflerinin iki parça halinde olmasıdır. Çoğu levhada tek parça olan kandillerin, burada iki parçanın yan yana getirilmesi ile oluşturulması dikkat çekicidir. Kesik iki parçadan oluşan kandil motifleri, ya çiviler (Resim 13) ya da boyuna dikdörtgen çita çakılarak birleştirilmiştir (Resim 14). Ayrıca her bir kanadın en alt bölümündeki levhalardan ortadakilerde kandil motifinin alt yarısının olmadığı ve bu eksik kısımların yerine düz levhalar çakıldığı görülür (Resim 15). Sağ kanattaki levhanın ortasından yatay olarak çita geçmektedir (Resim 16). Diğer kanattaki levhada ise çita yoktur (Resim 17). Buradaki kandillerin eksik parçalarını ilginç bir şekilde Hacı Bektaş Veli Türbesi ile aynı avluda yer alan Balım Sultan Türbesi'nde sergilenen, ahşabının yeni olması nedeniyle geç dönemde yapıldığını düşündüğümüz ahşap kapı kanatları üzerine gelişigüzel çakılmış olarak buluruz (Resim 18). Önemli bir şahsiyet için yapılan ve manevi değere sahip olan bu kapı kanatlarından tahribata uğradığı için alınan iki gümüş parça, Balım Sultan Türbesi'ndeki kapı kanatlarında değerlendirilmiştir. Gümüş kapı kanatları, 1940 yılında Ankara Etnografya Müzesi'ne taşındığında ona ait olan bu parçaların Balım Sultan Türbesi'ndeki kapı kanatları üzerine çakılı olduğu Hacibektaş Veli Müzesi'nin 1068 envanter numaralı fişinde yazılıdır⁸. Envanter fişinden bu parçaların 1940 yılından önce ahşap kapı kanatları üzerine çakıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 13-14: İki parçanın yan yana getirilmesi ile oluşturulan kandil motiflerinin görünüşleri

Resim 15: Kapı kanatlarının en alttaki 8. bölümünde yer alan levhaların görünüşü.

Bunların dışında genel olarak türbenin kapı kanatları üzerindeki levhalar incelendiğinde ahşap kapı kanatları ile aralarında sadece kırmızımsı renkte olan delikli bez olduğu, ayrıca bir süslemesiz gümüş levhanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda her iki kısımdaki süslemesiz gümüş parçalar, sonradan eklenmiş olmalıdır (Resim 16–17).

Resim 16: Sol kanattaki alt yarısı süslemesiz olan levhanın görünüşü

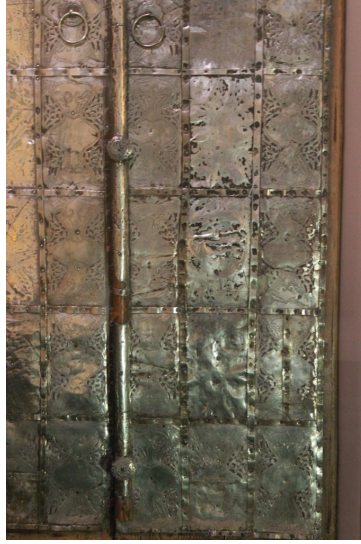

Resim 17: Sağ kanattaki alt yarısı süslemesiz olan levhanın görünüşü.

Resim 18: Balım Sultan Türbesi'nin ahşap kapı kanatlarına çakılan gümüş levha parçalarının görünüşü.

Görüldüğü üzere türbenin kapı kanatlarındaki hem süslemeli hem de süslemesiz parçalarda düzensizlikler vardır. Kapı kanatlarında yer yer ekleme ve kaldırımlar görülmektedir. Önceden kitabe bölümleri dışında kalan bölümlerin tamamı, kandil motifleriyle süslenen eş büyüklükteki levhalardan yapılmış olabileceğini tahmin ettiğimiz kapı kanatlarında hasarlar meydana gelip bir takım kayıplar yaşanınca mevcut madenî aksamlar, yeni ahşap kapı kanatları yapılarak monte edilmiş görünmektedir. Eserin ahşap kapı kanatlarının tamamının gümüşle kaplı olduğu ve bu parçaların ön yüze çakılmasıyla ilk haline büyük ölçüde sadık kalınarak kapının günümüze daha sağlam gelmesi amaçlanmış olabilir. Bu ihtimalin yanı sıra düz, süslemesiz levhaların kapı kanatlarına onarımlar sırasında çakıldığı düşünülebilir. Süslemesiz parçaları üretmek kandil motiflerini işlemekten daha kolay olduğu için bozulan bu motiflerin yerine, her iki kanatta da simetrik düzene bağlı kalmak kaydıyla bu biçimde düzenleme yapılmış olabilir (Resim 19).

Resim 19: Sağ kapı kanadındaki süslemesiz levhaların görünüşü.

Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin gümüş kaplamalı kapı kanatlarının karışık panolu kapı şemasına sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ahşap kapı kanatlarında da bu plan şeması zaman zaman uygulanmıştır. Bunlar arasında Anadolu Türk Sanatında Ankara'daki Karanlık Mescit (15. yüzyılın ilk çeyreği) ve Ankara'daki Karacabey Camisi'nin (1427–1428) kapı kanatları yer almaktadır (Bozer, 1993: 287).

Kapılar, ahşap dışında, maden cinsi olarak genellikle demir ve tunçtan yapılmış ya da ahşap üzerine pirinç, demir, tunç veya gümüş kaplamalı olarak da üretil-

miştir (Vardar, 1994: 137-143). Madeni eserler, genellikle buldukları dönem ya da sonrasında eritilerek tekrar kullanıldıkları için günümüzde sınırlı sayıdadır (Kırmani, 2005: 721). Tamamen madenden yapılan kapılara, Hoşap Kalesi'nin İç Kale Kapısı (Top, 1998: 11, 16), Diyarbakır Kalesi'nin Mardin Kapısı (909) ile Diyarbakır Kalesi'nin Urfa Kapısı'nın (1183-1184) demir kapı kanatları örnek verilebilir (Baş, 2006: 211-212, 288). Bunların yanı sıra İstanbul, Sultan Ahmet Camisi'nin (1609-1616) dış avlusunun cümle kapısı ile iç avlunun kapıları tunçtan yapılmış olup, maden sanatımızın güzel örneklerindedir (Küçükaya, 1987: 52).

Herhangi bir ahşaptan yapılan esere, maden izlenimi vermek amacıyla üzerine ince bir maden tabakasının kaplanması erken dönemlerden itibaren uygulanmaktadır. Kapı kanatlarının tamamına veya sadece ön/dış yüzüne kaplama yapılabilmektedir. Anadolu Türk Sanatı'nda İstanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Cizre Ulu Camisi'nin kapı kanatları pirinç (Meinecke, 1996: 63) ve İstanbul, Büyük Yeni Han'ın kapısının dış yüzü dövme demir levhalarla kaplanmıştır (Vardar, 1994:142). Memlük Sanatı'nda Kahire'deki Barkük Medresesi'nin (1384-1386) 1386 yılında tamamlanan ahşap kapı kanatlarını tamamı tunçla kaplanmış, ayrıca altın ve gümüşle kakma tekniğinde süslenmiştir (Gottheil, 1909: 56). Memlük Sanatı'nda Kahire'deki Sultan Hasan Camisi'nin (1356-1361) ahşap kapı kanatları da tunç kaplamalıdır (Allan, 1984: 87).

Pirinç, demir ve tunç kaplamalı örneklerin yanı sıra gümüş kaplamalı kapı kanatlarına da rastlanır. Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarının dışında Anadolu'da iki türbenin kapı kanatlarında da gümüş kaplama yer alır. Bunlardan biri, 1509 yılında Ali bin Abdullah tarafından yapılmış olan Eskişehir, Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin gümüş kapı kanatlarıdır (Bağcı, 1995: 225-238). Bir diğeri ise, 1597 yılında yaptırılan ve Mevlana'nın sandukasının bulunduğu mekâna ait olan kapı kanatlarıdır (Bakırcı, 2000: 170; Bağcı, 1995: 226). Eskişehir, Seyyid Battal Gazi Türbesi ile Konya, Mevlana Dergâhı'ndaki gümüş kaplamalı kapı kanatları, 16. yüzyıl örnekleri olup Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarının öncüleri olması bakımından önemlidir. Hacı Bektaş Velî Türbesi ve Mevlana Dergâhı'nın kapı kanatlarının sadece ön yüzü gümüş kaplamalıdır. Seyyid Battal Türbesi'nin kapı kanatlarının ise ön yüzü gümüş kaplamalı olup, arka yüzünün ise gümüşle kaplı olup olmadığı bilinmemektedir⁹. Değerli madenlerden biri olan gümüşün bu kapı kanatlarında kullanılmış olması tesadüf olmamalıdır. Bu üç gümüş kaplamalı kapı kanatlarının hem türbelerde yer alması hem de manevi değeri olan kişiler için yapılmış olması dikkat çekicidir. Toplumsal, siyasal ve askeri güç konumundaki bu dinî topluluklara ait bu türbelere kapı kanatları hediye yoluyla gelmiştir. Bu kapı kanatları oldukça değerli hediyelerdir. Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin gümüş kaplamalı kapı kanatları Kırşehir Valisi Ezrad bin Ali, Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin gümüş kaplamalı kapı kanatları Sultan II. Bayezid (?) ve Mevlana Dergâhı'nın gümüş kaplamalı kapı kanatları Bağdat Valisi

Hasan Paşa tarafından hediye edilmiştir (Bağcı, 1995: 225-238). Dönemin ileri gelenlerinin bu hediyeleri, tarikatları/kişileri benimsediklerinin ve saygı duyduklarının birer göstergesidir.

Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarının üzerindeki toplam 36 gümüş levhadan 32'sinin üzerine birer kandil motifi işlenmiştir. Bu kapı kanatları üzerinde süsleme unsuru olarak kandil motiflerine yer verilmesi dikkat çekicidir. Simgesel anlamı nedeniyle bilinçli olarak kandil motifi kullanılmıştır. Türk Sanatı'nda mezar taşı, mihrap, seccade gibi mimari, mimari plastik ve el sanatları alanında karşımıza çıkan kandil motifi hem aydınlık hem de ışık sembolü olarak işlenmiştir. Çeşitli tarikat ve inançlara göre kandil motifi, Allah'ın nurunu simgeleyen sembolik bir unsur olarak ölünün ruhuna aydınlık ve ışık kaynağı sağlamaktadır¹⁰. Bilinçli olarak kullanılan kandil motifinin yanı sıra dergâhın kültür sistemi ve yaşam biçiminin izlerine Hacı Bektaş Velî Külliyesi'nde başka simgesel sembollerde de rastlanmaktadır. Kırklar Meydanı'nın tavanında güneş ve çarkifelek motifleri bu simgelere örnek verilebilir (Ertuğrul, 1996: 80-83). Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarında benzer uygulamayı, kiliseler için yapılan madenî kapı kanatlarında da görmek mümkündür¹¹. Bunlar arasında Amalfi'deki St. Andrew Katedrali'nin tunçtan yapılan kapı kanatları (1060) ve Roma'daki St. Paul Kilisesi'nin pirinçten yapılan dış kapı kanatları (1070) yer almakta olup bu kapılardaki eş büyüklükte boyuna dikdörtgen levhaların her birine simgesel anlamlar içeren figür ya da nesne işlenmiştir (Frazer, 1973: 145-162).

Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin kapı kanatlarının ahşap zemini ile gümüş levhaların arasına gerilen kırmızımsı renkteki delikli bez uygulaması sadece bu kapı kanatlarına özgü değildir. Bu tür uygulamaya Eskişehir, Seyyid Battal Türbesi'nin kapı kanatlarında da rastlanmaktadır. Bu bez ile ahşap ve metal arasında oluşacak nemin azalmasının yanı sıra delik işi tekniğinin uygulandığı kısımlar için fon oluşturularak görsel bir etki elde edilmiştir. Maden sanatının yanı sıra ahşap sanatında da delik işi tekniği ile yapılan süslemelerde farklı malzemenin fon olarak kullanıldığı görülür. Kula'daki Bekirbeyler Evi'nin ahşap tavanlarında delik işi tekniği ile yapılan bitkisel süslemenin altına yerleştirilen çinko levhalarla süsleme belirginleştirilerek görsel bir etki sağlanmıştır (Bozer, 1988: 57-58). Bu örnekler, türbenin kapı kanatlarında görülene benzer uygulamanın yaygın olduğunu göstermektedir.

Bugüne ulaşabilen örnekler içinde ahşap üzerine madenî kaplamanın yapıldığı Anadolu örneklerinden biri olan Nevşehir, Hacı Bektaş Velî Türbesi'nin gümüş kaplamalı ahşap kapı kanatları, gerek simgesel anlam içeren kandil motifleri gerekse üzerinde tarihini belirten kitabesi ile yapıldığı dönemin gümüş işçiliği hakkında da bilgiler sunan Anadolu Türk Sanatı'nda ayrıcalıklı bir yere sahip önemli bir eserdir.

Sonnotlar

- ** Müzedeki çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Hacı Bektaş Veli Müzesi Müdürü Ayşe Bedir Akhan ve Sanat Tarihçisi Demet Göçer'e, kapı üzerindeki kitabeleri okuyan hocam Doç. Dr. Sedat Bayrakal'a teşekkür ederim.
- ¹ Hacı Bektaş Veli Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akok, 1967: 27-57; Koşay, 1967: 19-26; Ertuğrul, 1996: 28-74; Tanman, 1996: 144-158; Say vd., 2009:51-92.
- ² Bilgi için bkz. Hacıbektaş Veli Müzesi 1068 envanter numaralı fiş.
- ³ Panolu kapı kanatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bozer, 1993: 287, 288.
- ⁴ Kitabelerin ilk çevirisi B. Noyan tarafından yapılmıştır. S. Bayrakal bu makale için kitabeleri tekrar çevirmiştir. B. Noyan'ın çevirisi ile S. Bayrakal'ın çevirisi arasında birkaç farklı okunuş vardır. Sağ kanattaki kitabenin 2. satırını S. Bayrakal, "Onlara ilhâm erişir Hudâ'dan" diye okurken B. Noyan, "anlara ilham irişir Hüdadân" olarak ve bu kitabenin 4. satırını S. Bayrakal, "Bu bâb etti nefesi evliyanın" diye okurken B. Noyan "bu bab etti (attı) hepsi evliyanın" diye okumuştur.
- ⁵ Bu kelime, kitabede كلك şeklinde yazılmıştır.
- ⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erginsoy, 1978; Erginsoy, 1992: 193-225; Erkek, 1994; Çeken, 1999.
- ⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vardar, 1994; Bağcı, 1995: 225-238.
- ⁸ Bilgi için bkz. Hacıbektaş Veli Müzesi 1068 envanter numaralı fiş.
- ⁹ Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilendiği vitrinde kapının arka yüzü görülmemektedir. Eserin envanter fişinde de kapı kanatlarının arka yüzünün gümüş kaplı olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca S. Bağcı bu kapıları ele aldığı makalesinde böyle bir bilgiye yer vermemiştir.
- ¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 23-34; Bakırcı, 1999: 223.
- ¹¹ Gottheil, 1909: 58.

Kaynakça

- AKOK, M. (1967). "Hacı Bektaş Veli Mimari Manzumesi". *Türk Etnografya Dergisi*, X, Ankara: 27-57.
- ALLAN, J. W. (1984). "Sha'bân, Barqûq, and the Decline of Mamluk Metalworking Industry". *Muqarnas*, Vol. 2, The Art of Mamluks. 85-94.
- BAĞCI, Serpil. (1995). "Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin Gümüş Kapısı Üzerine Bazı Gözlemler". 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, 23-27 Eylül 1991, C.1, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Basımevi: 225-238.
- BAKIRCI, N. (1999). *İç Anadolu Bölgesindeki Mevlevî Mezar Taşlarında Görülen Dekoratif San'atlar ve Semboller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAKIRCI, N. (2000). *Dergâh-ı Mevlana Albümü Âsitâne 800. Yıldönümü Armağanı*, İstanbul.
- BAŞ, G. (2006). *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme I*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOZER, R. (1988). *Kula Evleri*. Ankara.

- BOZER, R. (1993). *15. Yüzyıl Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇEKEN, M. (1999). *Anadolu Selçuklu Dönemi Maden Sanatı (Türkiye Müze ve Özel Koleksiyonlarından Örnekler)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERGİNSOY, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişimi*. İstanbul.
- ERGİNSOY, Ü. (1992). "Maden Sanatı". *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 193-225.
- ERKEK, A. (1994). *Selçuklu Dönemi Madeni Eserlerin Yapım ve Süsleme Özellikleri (Ankara Etnografya- İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzeleri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: GÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- ERTUĞRUL, E. (1996). *Nevşehir Hacı Bektaş Dergâhının Plan ve Form Özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: GÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- FAROQHI, S. (1976). "The Tekke Of Hacı Bektaş: Social Position And Economic Activities". *Journal Middle East Studies* 7, USA: 183-208.
- FRAZER, M. E. (1973). "Church Doors and Gates of Paradise: Byzantine Bronze Doors in Italy". *Dumbarton Oaks Papers*. Vol.27, USA: 145-162.
- GOTTHEIL, J. H. R. (1909). "A Door from the Madrasah of Barkûk". *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 30, No.1, December, USA: 58-60.
- KALFAZADE, S. ve ERTUĞRUL, Ö. (1989). "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul: 23-34.
- KİRMANİ, M. Z. vd., (2005). *Encyclopaedia of Islamic Science and Scientists*. Hindistan.
- KOŞAY, H. Z. (1968), "Bektaşilik Ve Hacı Bektaş Tekkesi". *Türk Etnografya Dergisi*, (1967), Ankara: 19-26.
- KÜÇÜKKAYA, A. G. (1987). *Mimarbaşı Sedefkâr Mehmet Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- MEINECKE, M. (1996). *Patterns of Stylistic Changes in Islamic Architecture: Local Traditions Versus Migrating Artists*. New York: New York University Pres.
- NOYAN, B. (1964). *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*. İzmir.
- OCAK, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SAY, Y. vd. (2009). *800. Doğum Yıldönümü Anısına Hacı Bektaş Velî*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, T. C. Kültür Bakanlığı.
- TANMAN, B. (1996). "Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi", *Nevşehir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 144-158.
- TOP, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*. Ankara: TTK.
- ÜÇÜNCÜ, K. (2002). "Bektaşilik". *Türkler*, 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 477-485.
- VARDAR, K. F. (1994). *İstanbul'da 18. Yüzyıl Mimarisinde Maden İşinin Kullanım Alanları, Teknik ve Süsleme Özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

